

## ԽԱՉԱՏՈՒՐՅԱՆ ԱԼՔԵՐՏ

(ԵՊՀ)

### ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ՆԱՎԹԱՅԻՆ ԿՈՆՍՈՐՑԻՈՒՄԻ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅՈՒՆԸ ԻՐԱՆՈՒՄ 1950-ԱԿԱՆ ԹԹ.

1953թ. օգոստոսի 19-ին Իրանի շահի, ԱՄՆ-ի և Անգլիայի հետախուզական վարչությունների կողմից կազմակերպված ռազմական հեղաշրջման հետևանքով տապալվեց Իրանի ազգային բուրժուազիայի կառավարությունը, որը գլխավորում էր «Ազգային ճակատի» ղեկավար Մոհամմեդ Մոսադեղը, և իշխանության եկավ գեներալ Ֆազլուլահ Չահեդի<sup>1</sup>: Մոտ մեկ տարի անց՝ 1954թ. հոկտեմբերի 29-ին, կնքվեց պայմանագիր 25 տարի ժամկետով Սիջազագային նավթային կոնսորցիումի (ՄՆԿ) և Իրանի կառավարության միջև, որի միջոցով երկրի նավթարդյունաբերության շահագործումը հանձնվեց աշխարհի ութ խոշորագույն նավթային մենաշնորհատերերին, որոնց վերահսկողության տակ էր գտնվում 1950-ականներին կապիտալիստական աշխարհի նավթի վերամշակման 99% (բացի ԱՄՆ-ից) և սպառման շուկայի 90%<sup>2</sup>:

ՄՆԿ-ի արժեքների 40% պատկանում էր «Անգլո-իրանական նավթային ընկերությանը» (որը շուտով վերանվանվեց «Բրիթիշ Փեթրոլեումի»), 40% ամերիկյան «Մեծ հնգյակ» հինգ խոշոր նավթային ընկերություններին (յուրաքանչյուրին 8%), 14% հոլանդական «Ռոյալ Դաֆշ Եելլ» ընկերությանը և 6% ֆրանսիական «Ֆրանսեզ դե Փեթրոլին»<sup>3</sup>:

ՄՆԿ-ի հետ պայմանագիրը նոր էջ բացեց Իրանի նավթարդյունաբերության մեջ, որտեղ գլխավոր դեր սկսեցին խաղալ ԱՄՆ-ի և Անգլիայի կառավարությունները և նավթային մենաշնորհատերերը, որոնք ձեռք բերեցին ՄՆԿ-ի բաժնետոմսերի 95%<sup>4</sup>:

Ինչպես նշում է Ս.Մ. Ալիևը, «Իրանը կնքեց տիպիկ կոնցեսիոն պայմանագիր, որը չէր ապահովում 1951թ. նավթի ազգայնացման օրենքով նախատեսված ինքնիշխանությունը երկրի նավթարդյունաբերության նկատմամբ»<sup>5</sup>:

ՄՆԿ-ի ստեղծումը հնարավորություն ընձեռեց ամերիկյան մենաշնորհատերերի երկար սպասված մասնակցությանը Իրանի նավթարդյունաբերության շահագործման գործում, ինչպես նաև ճանապարհ հարթեց ԱՄՆ-ի կառավարության դիրքերի հետագա ամրապնդման համար:

Պայմանագրի կետերից ամենագլխավորն ու շահավետը Իրանի համար եկամտի 50% - 50% բաժանման սկզբունքն էր: Մակայն ՄՆԿ-ը իր գործունեության ընթացքում դիմում էր զանազան խարդախ միջոցների՝ այդ գումարները կրճատելու կամ չվճարելու համար:

ՄՆԿ-ի անդամների մեծ ֆինանսական հնարավորությունները և սպառնալու տրանսպորտային կազմակերպությունների լայն ցանցը հնարավորություն ընձեռեցին նրանց կարճ ժամկետներում վերականգնել և մեծացնել Իրանում նավթի արդյունահանումը, որը, փաստորեն, ազգայնացման տարիներին անգործության էր մատնվել: 1955թ. ՄՆԿ-ը Իրանում արդյունահանեց 16 մլն - տոննա, 1956թ.՝ 26 մլն տոննա, 1957թ.՝ 35 մլն տոննա, 1958թ.՝ 41 մլն տոննա, 1959թ.՝ 45 մլն տոննա և 1960թ.՝ 50 մլն տոննա նավթ, ինչի շնորհիվ երկիրը համապատասխանաբար ստացավ 1955թ.՝ \$ 100,3 մլն, 1956թ.՝ \$ 152,1 մլն, 1957թ.՝ \$ 213,9 մլն, 1958թ.՝ \$ 247,1 մլն, 1959թ.՝ \$ 262,5 մլն և 1960թ.՝ \$ 285 մլն եկամուտ<sup>6</sup>: Ի դեպ Իրանի նավթի արդյունահանումից շատ ավելի շահում էին ՄՆԿ-ի անդամները, քան ինքը՝ Իրանը, որոնք վերանշակում էին այն և որպես նավթամթերք վերավաճառում իրենց հսկողության տակ գտնվող Արևմտյան Եվրոպայի և Ճապոնիայի սպառման լայն շուկաներում մի քանի անգամ բարձր պիժեքով՝ ստանալով դրանից հսկայական գերշահույթներ: Նշենք, որ Իրանում 1950թ. 1 բարել նավթի արդյունահանման ծախսը կազմում էր 20 ցենտ, իսկ ԱՄՆ-ում՝ \$ 1,45 - \$ 1,75, ընդ որում նավթային մոնոպոլիաները Իրանի նավթից ստացած նավթամթերքը վերավաճառում էին հաշվի առնելով ամերիկյան նավթի արդյունահանման ծախսերը, ինչի հետևանքով ՄՆԿ-ի անդամների եկամուտների չափը իրանական նավթից մինչև 1960թ. կազմեց մոտավորապես \$ 2,3 մլրդ<sup>7</sup>:

Տարեցտարի աճող եկամուտները մեծ ազդեցություն գործեցին երկրի սոցիալ-տնտեսական և քաղաքական կյանքի վրա, և ամերիկյան ֆինանսական օգնությունների ու վախառությունների հետ մեկտեղ նպաստեցին երկրի ֆինանսական վիճակի բարելավմանը, որը նավթարդյունաբերության ազգայնացման տարիներին Անգլիայի և ԱՄՆ-ի կողմից Իրանի՝ համաշխարհային նավթի շուկա դուրս գալուն և ինքնուրույն նավթ վաճառելուն խոչընդոտներ և արգելքներ հարուցելու հետևանքով գտնվում էր ծանր ճգնաժամային վիճակում:

ՄՆԿ-ի վճարումները Իրանին կազմում էին երկրի բյուջեի 2/3-ից մինչև 9/10-ը, և ելնելով երկրի տնտեսական ցածր զարգացվածության աստիճանից՝ հանդիսանում էին նրա եկամտի հիմնական աղբյուրը, ինչը երկրի տնտեսական զարգացումը կախվածության մեջ էր դնում օտարերկրյա նավթային մոնոպոլիաներից և նրանց կառավարություններից<sup>8</sup>:

1956թ. Իրանի մեջլիսի կողմից հաստատված Պլանային կազմակերպության երկրորդ 7-ամյա ծրագրի գումարը կազմեց \$ 933 մլն, որի ֆինանսավորման հիմնական միջոցը ՄՆԿ-ից ստացած եկամուտներն էին: Սեկ տարի հետո այդ գումարը ավելացվեց 20%-ով՝ ելնելով ՄՆԿ-ից

ստացած շահույթների և ամերիկյան փոխառությունների ու օգնությունների աճից<sup>8</sup>:

ՄՆԿ-ի գործունեությունը նպաստեց Արևմուտքի և հատկապես ԱՄՆ-ի կապիտալի ներթափանցմանը Իրան, և երկիրը իր ապրանքների սպառման լայն շուկա դարձնելուն, որը ավելի վառ արտահայտվեց Իրանի կառավարության կողմից 1955թ. դեկտեմբերին օտարերկրյա կապիտալի պաշտմանման և ներգրավման մասին օրենքն ընդունելուց և 1957թ. «ազատ առևտուր» սկզբունքը հայտարարելուց հետո, ինչի հետևանքով 1950-ականների երկրորդ կեսից Իրանի ներմուծումը շուրջ հինգ անգամ գերակշռեց արտահանմանը, որն էլ իր հերթին ստիպում էր Իրանին ՄՆԿ-ից ստացած տարադրամի մեծ մասով լրացնել արտաքին առևտրի հաշվեկշռի պակասուրդը<sup>9</sup>:

Իրանի ղեկավար շրջաններն իրենց դիրքերի ամրապնդման և իշխանության պահպանման գրավականն էին համարում ԱՄՆ-ի և Անգլիայի հետ սերտ համագործակցությունը, որի հետևանքն էր 1955թ. Իրանի մասնակցությունը Արևմուտքի կողմից ստեղծված ռազմա-քաղաքական դաշինքին՝ Բաղդադի պակտին: Այդ կառույցին մասնակցությունը Իրանի ծախսերը ավելացնում էր տարեկան \$ 60 մլն-ով, որը ծախսվում էր զենքի գնման ու երկրի ռազմականացման նպատակով և հետզհետե աճելով՝ 1961թ. կազմեց \$2 մլրդ<sup>10</sup>:

Այսպիսով, ՄՆԿ-ի գործունեությունը, ի տարբերություն Անգլո-իրանական նավթային ընկերության, որը 40 տարվա ընթացքում Իրանին վճարել էր ընդամենը 119,6 մլն ֆունտ ստեռլինգ, հնարավորություն ընձեռեց երկրին ավելացնելու պետական եկամուտներն իր սեփական նավթի շահագործումից և մինչև 1961-1962թթ. ստանալ շուրջ \$1,5 մլրդ<sup>11</sup>, որը նրան անհրաժեշտ էր երկիրը սոցիալ-տնտեսական խորը ճգնաժամից դուրս բերելու և երկրի ֆինանսական վիճակը բարելավելու համար: Մական Իրանի ղեկավար շրջաններն, ԱՄՆ-ի և Անգլիայի դրդմամբ տարեցտարի ավելացնելով երկրի համար անբարենպաստ ռազմական ծախսերը և զանազան ապրանքների ներմուծումների չափերը, նպատակային չօգտագործեցին նավթից ստացած եկամուտները և չկարողացան հաղթահարել այդ ճգնաժամային վիճակը:

Այնուամենայնիվ, Իրանը 1957թ. ընդունեց նավթի մասին օրենքը, որը հնարավորություն տվեց 1950-ականների վերջին և 1960-ականների սկզբին երկրի նավթի շահագործման նոր պայմանագրեր կնքել ՄՆԿ-ի կազմից դուրս մնացած մի շարք եվրոպական և ամերիկյան նավթային ընկերությունների հետ Իրանի համար ավելի բարենպաստ պայմաններով (75%-25%)<sup>12</sup>:



ALBERT KHACHATURYAN  
(YSU)

THE ACTIVITIES OF INTERNATIONAL OIL CONSORTIUM  
IN IRAN IN 1950's.

As a result of the Consortium Agreement reached in 1954 between the government and a consortium of foreign oil companies, industry control of the oil companies was left virtually intact, but the agreement greatly increased the government's share of income from each produced barrel of oil. The *Anglo-Iranian Oil Company*, which had then become the *British Petroleum*, had 40% of shares, and 40% was owned by American oil companies. Of the remaining 20%, 14% percent of the shares went to the *Royal Dutch-Shell*, and 6% to the French *CFP*. The combination of the larger share of income (50%-50%) and rising oil production provided the government with increased revenues to finance industrial development. In addition, steady progress was made in reestablishing Iran's relations with Western powers in the aftermath of nationalization. The Mohammed Reza Shah Pahlavi and his government wasted much of increased oil revenues for militarizing, instead of using for the development of Iran, leaving the country in continuing social – economic and financial crisis. In 1957, the first Iranian oil bill passed into law, which allowed to sign agreements based on participation with foreign investors, where 75% of shares belonged to *National Iranian Oil Company*.

ԾԱՆՈԹԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. Стамболцян А.Г., Внутренняя политика правительства национальной буржуазии Ирана 1951-1953гг., Ер., 1984, с. 105.
2. Frank H.J., Crude Oil Prices in the Middle East, N.Y., 1966, p. 129.
3. Соглашение между правительством Ирана и международным консорциумом и между правительством Ирана и Англо-Иранской Нефтяной Компании. Современный Иран, Справочник, М., 1957, с. 556.
4. Elwell Sutton L.P., Persian Oil. A Study in Power Politics, L., 1955, p. 234.
5. Алиев С.М., Нефть и общественно-политическое развитие Ирана в XX в., М., 1985, с. 141.
6. Расади А., Иностранный капитал в Иране, М., 1973, с. 44.
7. Issawi Ch., Yeganeh M., The Economics of Middle Eastern Oil, N.Y., 1962, p. 132.
8. Арабаджян А.З., Международный нефтяной консорциум и экономика Ирана, Народы Азии и Африки, N2, М., 1962, с. 68.
9. Алиев С.М., ԳԶՎ. ԺԶԻ. էջ 147.
10. Политика США на Ближнем и Среднем Востоке (США и страны СЕНТО), М., 1960, с. 248.
11. Расади А., ԳԶՎ. ԺԶԻ. էջ 44.

12. Шарипов У.З., Эволюция нефтяной политики иранского государства в 50-70 годы, Иран. Проблемы экономического и социального развития в 60-70-е годы, М., 1980, с. 62.